

УДК 378:37.09(477)

Кравченко І. М.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ПРОБЛЕМИ ДИДАКТИКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ М. І. ПИРОГОВА

У статті проаналізовано педагогічну спадщину М. І. Пирогова, виявлено педагогічні ідеї, погляди, що сприяли розвитку дидактики вищої школи, а також визначено роль ученого у розвитку цієї галузі педагогіки вищої школи. Актуалізовано педагогічні погляди М. І. Пирогова: дублювання на лекціях змісту підручників, посібників; використання проблемних та активних методів навчання; тьюторство; залучення студентів до науково-дослідницької діяльності; організація самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів; співвідношення аудиторної і самостійної роботи студентів; підготовка викладача вищої школи.

Ключові слова: М. І. Пирогов, дидактика вищої школи, педагогічні погляди.

Реформування системи вищої освіти України вимагає оновлення підходів до організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, подальше розроблення теорії вищої освіти, конструювання (модернізацію) освітніх технологій, удосконалення змісту підготовки фахівців різних профілів. Саме це належить до найважливіших завдань дидактики вищої школи як галузі педагогіки вищої школи, яка розробляє теорію освіти і навчання у ВНЗ, а також виховання у процесі навчання [9, с. 113]. Одним із важливих джерел її розвитку є педагогічна спадщина минулого, що дає змогу оптимально поєднувати традиції і новаторство з метою вдосконалення навчального процесу у вищій школі.

Проте історія становлення і розвитку окремих педагогічних ідей, поглядів у галузі дидактики вищої школи не набула досі достатнього висвітлення і узагальнення на сторінках наукових видань. Дотепер мало дослідженими залишаються питання дидактики вищої школи, зокрема, у творчій спадщині М. І. Пирогова.

Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчив, що педагогічний спадок М. І. Пирогова у дореволюційній історіографії був об'єктом прискіпливої уваги таких дослідників, як: А. П. Афонський, Н. І. Бакст, Е. Ф. Будде, Н. К. Грунський, Е. Х. Дампель, О. О. Мусін-Пушкін та ін., які головну увагу приділяли релігійним поглядам ученого.

Окремі педагогічні погляди М. І. Пирогова характеризуються у працях видатних педагогів ХІХ ст.: П. Ф. Каптерєва, О. Н. Острогорського, К. Д. Ушинського, В. Я. Стоюніна та ін.

Більш системним підходом до дослідження педагогічних поглядів

М.І. Пирогова відзначаються дисертації та монографії радянського періоду. Дослідники (М. О. Григор'єв, Е. Д. Днепров, Г. Е. Жураковський, С. Г. Іванов, П. І. Калью, А. А. Красновський, Б. С. Пазинич, В. З. Смирнов, С. Н. Старченко, А. Н. Хазанов, Б. М. Хромов, Ш. К. Сихарулідзе та ін.) визнавали М. І. Пирогова засновником суспільно-педагогічного руху 60-х років XIX ст.; вони вбачали гуманізм педагогічної концепції вченого насамперед у його ідеї “загальнолюдської освіти”, у вимозі педагога єдиної, народної, загальнодоступної школи, в ідеї виховання діяльного громадянина, який бере активну участь у суспільних справах.

За часів незалежності України життя та науково-педагогічну діяльність ученого досліджували Л. С. Бондар, К. І. Кульчицький, В. П. Чорний, Л. М. Шевченко та ін.

Метою статті є аналіз педагогічної спадщини М. І. Пирогова, виявлення педагогічних ідей, поглядів, що сприяли розвитку дидактики вищої школи, а також визначення ролі вченого у розвитку цієї галузі педагогіки вищої школи.

Слід зауважити, що Микола Іванович Пирогов (1810–1881) – видатний учений, лікар, основоположник військово-польової хірургії та хірургічної анатомії, просвітитель-демократ зробив великий внесок у розвиток педагогічної науки і народної освіти не лише в Україні, а й в Росії, хоча не залишив після себе спеціальної фундаментальної праці з педагогіки, лише статті, промови, циркуляри і звіти [8, с. 310].

Проте, ще в 1850 р. учений написав свою першу педагогічну статтю “Питання життя”, яку не опублікував, оскільки знав, що не пропустить цензура [8, с. 310]. І лише в 1856 р. у журналі “Морський збірник” вона була опублікована. У статті М. І. Пирогов виступив проти станового характеру і чиновницько-кар'єристської спрямованості тодішньої системи освіти та ранньої професійної спеціалізації, обґрунтував ідею загальнолюдського виховання [2, с. 674]. Саме цією статтею відкрилась дискусія з найважливіших питань виховання.

У 1856 р. М. І. Пирогова як прогресивного вченого під впливом громадської думки було призначено піклувальником Одеського (1856–1858), а згодом Київського (1858–1861) навчальних округів. Працюючи на посаді піклувальника навчального округу як в Одесі, так і в Києві, він багато зробив для розвитку народної освіти. Був одним із її реформаторів [2, с. 674].

У статті “Думки та зауваження на проект статуту училищ, що знаходяться у підпорядкуванні Міністерства народної освіти” (1860) викладені погляди педагога на шкільну систему. Він пропонував таку: початкова дворічна школа, прогімназія (неповна середня школа) двох типів (класична і реальна) з чотирирічним курсом, гімназія теж двох типів

(класична, реальна) з 3-5-річною тривалістю навчання, вища школа (університети, вищі спеціальні навчальні заклади) [8, с. 312]. Розробляючи цю систему, М. І. Пирогов велику увагу приділяв змісту навчання, його формам і методам. Він був прихильником розвивального навчання, вважав за необхідне застосовувати дидактичні принципи, особливо свідомості, активності, наочності і самодіяльності учнів. Високо цінував словесні, практичні методи, але надавав перевагу наочному викладанню. Микола Іванович одним із перших висунув ідею нерозривності навчання й виховання. Нині це один із принципів дидактики [8, с. 313].

М. І. Пирогов багато уваги приділяв і вищій освіті. У низці статей: “Чого ми бажаємо?” (1859), “Погляд на загальний статут наших університетів” (1861), “Зауваження на проект загального статуту Імператорських Російських університетів” (1862), “Університетське питання” (1863), “Листи з Гейдельберга” (1863–1864) – він наполягав на необхідності широкого реформування університету, який насправді не є вільною, незалежною одиницею, а залишається допоміжним знаряддям у руках церкви, уряду й держави [8, с. 311].

М. І. Пирогов одним з перших сформулював та обґрунтував принцип науковості навчання у вищій школі. Він вважав, що університетське викладання повинно передусім активізувати розумові сили студентів, залучати їх до самостійної наукової діяльності, сприяти розвитку таланту, справжньої любові до науки. А це можливо лише тоді, коли викладач, проводячи заняття, викликає у слухачів цікавість до науки і одночасно озброює їх методами науково-дослідної роботи. В істинній науковій освіті Микола Іванович вбачав не лише засіб набуття знань, але й необхідну умову розвитку людини. Педагог стверджував, що зближення з наукою благотворно впливає на людський дух та суспільну освіту [7, с. 776]. М. І. Пирогов виступав за єдність навчання і наукових досліджень. Зокрема, стверджував, що відокремити навчальне від наукового в університеті не можна [6, с. 333].

Учений надавав великого значення виховному впливові науки. Лише наукою кожен викладач вищої школи, на його думку, може розвивати духовне життя студента і виховувати його. Одним із важливих завдань університету, за переконаннями педагога, є моральне виховання, яке може реалізовуватися не інакше, як шляхом науки [7, с. 774]. М. І. Пирогов детально розглянув питання про те, яким чином ввести виховний елемент у викладання. Викладачі повинні скеровувати освітню та виховну силу науки на розвиток у слухачів здорового глузду та любові до істини.

Деякі дослідники, зокрема Б. Пазиніч, вважають, що він розробив теорію лекційного викладання [5, с. 15]. М. І. Пирогов відносив лекцію до досить складних видів навчальної діяльності. Призначення лекції він вбачав

не лише в тому, щоб викласти зміст науки, але головне – сприяти розумовій діяльності слухачів, змусити їх думати. Зміст лекції, підкреслював учений, має відповідати рівню розвитку науки, має розв'язувати науково-пізнавчальні та виховні завдання. Педагог пов'язував у єдине ціле наукові переваги лектора та його ораторське мистецтво. Сам процес слухання лекцій він вважав напруженою працею, що виключає будь-яку інтелектуальну пасивність [5, с. 15-16].

Високу культуру уваги М. І. Пирогов вважав найважливішою умовою для того, щоб зробити студента чутливим до науки, прищепити йому інтерес до самостійного вивчення науки, дати усвідомлене наукове направлення, озброїти його “методом заняття наукою”. “Бути уважним до слів і думок іншого, – писав М. Пирогов, – є мистецтво, і мистецтво нелегке, якому не можна навчитися, не тренуючись з ранніх років, а хто не навчився йому в школі, той не годиться і для університету” [5, с. 16].

М. І. Пирогов не лише радив лектору вищої школи підтримувати й розвивати увагу студентів, але й пояснював, як краще це зробити. Він вимагав, щоб наукові знання викладались чітко і відповідально, щоб увага студентів концентрувалась на головних питаннях вивчення теми. Лекція, вважав він, повинна містити наукові дані, які ще не увійшли до підручників; повинні знайомити студентів із сучасними проблемами і досягненнями науки, що вивчається, розвивати у них цікавість до наукової творчості.

Педагог пропонував й інший варіант читання лекцій, коли викладаються відомі істини, але викладаються майстерно. Цінність їх полягає в тому, що вони цілком захоплюють слухачів, пробуджують цікавість до науки, сприяють свідомому і міцному засвоєнню знань [5, с. 16].

З метою вдосконалення навчального процесу у вищій школі М. І. Пирогов вивчав зарубіжний досвід, зокрема, діяльність Оксфордського та Кембриджського університетів. Особливо його зацікавило тьюторство. Проте, він вважав, що для наших студентів займатися з тьюторами буде занадто дорого. Тому Микола Іванович радив для уникнення пасивності слухачів на лекціях, підвищення ефективності навчання створити студентам, групуючи за різними предметами, окремі гуртки, а професорам – окремі семінарії із зобов'язанням для слухачів займатися за відомою програмою. Тоді, на думку педагога, вони будуть виконувати активну роль на лекції і будуть вже студентами, а не слухачами. Така обов'язковість не насильницька; вона поєднана з постійною, самостійною діяльністю студента; вона зближує його з викладачем і досить часто відповідає і сутності предмета, і особистості наставника, і особистим здібностям [6, с. 382].

Водночас у всіх випадках М. Пирогов пропонував замінити лекцію сократівським засобом навчання у вигляді евристичних бесід, головною

метою яких було б обговорення важливих питань науки. Як стверджує Б. Пазиніч, педагог розробив методику евристичної бесіди, яка сприяла виникненню і поширенню семінарських занять у вищій школі. Евристична бесіда, за М. Пироговим, є “постійним випробуванням пам’яті, уваги, уваги та думки” [5, с. 17].

М. Пирогов обґрунтував найбільш доцільний порядок вивчення того чи іншого курсу. На його думку, передусім слід обрати і рекомендувати для обов’язкового вивчення підручник, а курс лекцій доцільніше починати лише після того, як студенти, хоча б у загальних рисах, ознайомляться з рекомендованою літературою. Потім слід виокремити у підручнику найважливіший розділ, який і має скласти предмет занять. Після знайомства з головним розділом студенти повинні висловити свої зауваження і запитання, визначити незрозумілі місця в матеріалі, що вивчається. Надалі предметом лекції має стати роз’яснення незрозумілих студентам питань теми [5, с. 17].

Головним у лекції Микола Іванович вважав наочність – малюнки і креслення, що виражали сутність матеріалу як лаконічні пояснення професора [1, с. 245].

Проте, він, як прихильник ідеї розвитку самостійності та активності студентів, дійшов висновку про необхідність обмеження застосування лекцій у вищій школі. Вчений вважав, що лекції можуть слугувати доповненням до самостійної роботи студентів [3, с. 13]; що вони повинні читатися тільки у тому випадку, якщо лектор володіє зовсім новим, ніде не опублікованим раніше матеріалом або якщо лектор володіє видатним даром слова [4, с. 112]. Ці та деякі інші ідеї М. Пирогова збігаються з думками сучасних учених.

М. І. Пирогов обґрунтував роль та значення екзаменів у вищій школі. Зокрема, він вважав, що екзамени сприяють формуванню у студентів оціночних суджень про якість своїх знань, встановленню рівня знань, виявленню тих студентів, які переоцінюють свої знання, свої можливості тощо. М. Пирогов виступав не проти іспитів як таких, а проти тих екзаменів, які перешкоджали прагненню студентів до знань, до самостійної діяльності, не давали їм можливості працювати рівномірно і систематично, перешкоджали об’єктивному виявленню знань, відволікали викладачів від вивчення інтересів і схильностей студентів, не сприяли розвитку поклику до науки. Він вносив зміни в організацію і методику проведення вступних і перевідних екзаменів: скорочення екзаменаційного часу, проведення екзаменів одночасно з декількох предметів, заміна бальних показників оцінок думкою екзаменатора “так” чи “ні”, стирання меж між викладом знань і опитуванням [5, с. 18].

Зокрема, замість формально-бюрократичної системи вступних і

перевідних екзаменів, яку М. І. Пирогов називав “труною допитливості”, було запропоновано нову систему, побудовану на психолого-педагогічній основі [5, с. 18].

У 1862–1866 рр. Микола Іванович був керівником молодих російських учених, відряджених до Німеччини для підготовки до професури. Його хвилювали питання підготовки наукових і викладацьких кадрів не лише за кордоном, а й в Росії. Свої міркування він виклав з цієї проблеми в “Університетському питанні” (1863), “Листах з Гейдельберга” (1863–1864), у кореспонденціях Міністерству народної освіти [8, с. 314].

Для підготовки майбутніх викладачів і науковців М. І. Пирогов пропонував створити інститут доцентів при університетах [6, с. 358] та особливу роль відводив у цій справі “живій силі” – окремим яскравим, талановитим представникам науки, професорам, які можуть зацікавити студентів своєю діяльністю, науковими дослідженнями [6, с. 360].

Розвиваючи думку про необхідність поєднання двох елементів – наукового і навчального, – М. І. Пирогов обґрунтував важливе положення про те, що університетський викладач – це передусім науковець, який, викликаючи цікавість до наукової діяльності у своїх вихованців, постійно сам просувається у науковому відношенні [5, с. 19]. Самовдосконалення має стати головним завданням університетських викладачів [6, с. 330].

Особливе місце у вирішенні проблеми вдосконалення процесу навчання в університеті М. І. Пирогов відводив особистим, моральним якостям викладача. Приклад живої особистості вихователя може реалізувати, як вважав учений, головне завдання, що стоїть перед навчальним закладом, – виховати людину в людині. Успіхи навчання М. І. Пирогов також ставив у залежність від взаємовідношень між викладачем і студентами. Досвід власної викладацької діяльності неодноразово переконував М. І. Пирогова у тому, що досить вагома роль викладача у духовному і науковому розвитку студента [5, с. 19].

М. І. Пирогов уперше здійснив детальне вивчення питання про роль і призначення університетів у житті суспільства, вказав на суттєві недоліки в їх діяльності, науково обґрунтував шляхи їх розвитку і вдосконалення. Він розробив організаційно-адміністративні засади керівництва університетами, обґрунтував думку, що призначення будь-якого вищого навчального закладу полягає в його здатності надавати спеціальну освіту, яка відповідає потребам суспільства, визначив конкретні шляхи реформи вищої школи Російської імперії. М. І. Пирогов вимагав надати автономію університетам, відстоював колегіальність в керівництві ними, конкурсну систему заміщення вакантних посад, що надаватиме можливість доступу в університет молодим талановитим силам.

Ми підтримуємо думку Б. С. Пазиніча про те, що М. І. Пирогов одним із

перших вітчизняних науковців-педагогів заклав міцні засади для подальшого розвитку дидактики вищої школи.

Отже, М. І. Пирогов розкрив сутність освітньої, розвивальної та виховної функцій процесу навчання у ВНЗ, шляхи їх реалізації; обґрунтував принцип науковості, необхідності застосування у вищій школі принципів єдності навчання і виховання, наочності. Вагомий внесок зробив у розвиток лекції як методу і форми організації навчання. Важливого значення надавав розвитку самостійності та активності студентів.

Аналізуючи процес навчання в університетах, М. І. Пирогов порушував, ряд актуальних і на сьогодні питань з галузі дидактики вищої школи, як-то: дублювання на лекціях змісту підручників, посібників; використання проблемних та активних методів навчання; тьюторство; залучення студентів до науково-дослідницької діяльності; організація самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів; співвідношення аудиторної і самостійної роботи студентів; підготовка викладача вищої школи та ін.

Використана література:

1. *Автомонав П. П.* Дидактика вищої школи : підручник / П. П. Автомонав. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2008. – 368 с.
2. *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень.* – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. *Зиновьев С. И.* Лекция в советской высшей школе / С. И. Зиновьев. – М. : Советская наука, 1959. – 159 с.
4. *Основы педагогики и психологии высшей школы / под ред. А. В. Петровского.* – М. : Изд-во Московского университета, 1986. – 303 с.
5. *Пазинич Б. С.* Проблемы дидактики высшей школы в педагогическом наследии Н. И. Пирогова : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Теория и история педагогики” / Пазинич Борис Сергеевич. – М., 1975. – 21 с.
6. *Пирогов Н. И.* Университетский вопрос / Н. И. Пирогов // Избранные педагогические сочинения. – М. : Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1953. – С. 324-393.
7. *Сочинения Н. И. Пирогова / Н. И. Пирогов.* – Том второй, 2-е юбилейное издание, испр. и доп. – К. : Издание Пироговского товарищества, 1916. – 980 с.
8. *Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. – Кн. 1 : навч. посібник / за ред. О. В. Сухомлинської.* – К. : Либідь, 2005. – 624 с.
9. *Фіцула М. М.* Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – 2-ге вид., доп. – К. : Академвидав, 20010. – 456 с.

КРАВЧЕНКО И. Н. Проблемы дидактики высшей школы в творческом наследии Н. И. Пирогова.

В статье проанализировано творческое наследие Н. И. Пирогова, выявлены педагогические идеи, взгляды, которые способствовали развитию дидактики высшей школы, а также определена роль ученого в развитии данной отрасли педагогики высшей школы. Актуализированы педагогические взгляды Н. И. Пирогова: дублирование на лекциях содержания учебников, пособий; использование проблемных и активных методов обучения; тьюторство; привлечение студентов к научно-исследовательской деятельности; организация учебно-познавательной деятельности студентов; соотношения аудиторной и самостоятельной работы студентов; подготовка преподавателя высшей школы.

Ключевые слова: *Н. И. Пирогов, дидактика высшей школы, педагогические взгляды.*

KRAVCHENKO I. M. *The issues of dydactics of high school in the pedagogical legacy of Mykola I. Pyrogov.*

The article provides for analysis of pedagogical legacy of Mykola I. Pyrogov bringing to light pedagogical ideas, views which have contributed to development of dydactics of high school as well as determining the role of a scientist in evolution of this branch of pedagogics of high school. Pedagogical views of Mykola I. Pyrogov have been updated including duplication of the content of manuals and guides during lectures; use of problematic and active methods of training; tutorship; students' involvement in scientific and research activities; arrangement for students' self training; correlation between classroom based and self training of students; vocational training of lecturers of high school.

Keywords: *Mykola I. Pyrogov, dydactics of high school, pedagogical views.*

УДК 37.014:374

Красняков Є. В.
Секретаріат Комітету
Верховної Ради України з питань науки і освіти

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ

У статті на основі вивчення та узагальнення наукових досліджень, практичного досвіду проаналізовано процес формування та реалізації державної політики в сфері освіти, зокрема позашкільної, наголошено на важливості і необхідності державного регулювання розвитку позашкільної освіти в Україні. На підставі отриманих результатів зроблено узагальнюючі висновки та запропоновані деякі практичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення державної політики в сфері позашкільної освіти.

Ключові слова: *позашкільна освіта, система позашкільна освіта, нормативно-правова база забезпечення позашкільної освіти, мережа позашкільних навчальних закладів, державна політика в сфері позашкільної освіти.*

Позашкільна освіта є складовою системи безперервної освіти України, визначеної Конституцією України, законами України "Про освіту", "Про позашкільну освіту", і спрямована на розвиток здібностей та обдарувань вихованців, учнів і слухачів, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні.

Відповідно до зазначених актів державна політика у сфері позашкільної освіти спрямована на створення умов для здобуття вихованцями, учнями та слухачами позашкільної освіти; збереження та розвиток мережі державних та комунальних позашкільних навчальних закладів без права їх перепрофілювання, перепідпорядкування, злиття, закриття тощо; координація зусиль органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян щодо розвитку позашкільної освіти.